

حق جبران خسارت

محمدرضا پور احمدی لاله

تطبیق حق جبران خسارات ناشی از توقیف احتیاطی در کشورهای ایران، آلمان، فرانسه و ژاپن رعایت اصول احترام به آزادی افراد و آزادیهای اجتماعی ایجاب می‌کند که توقیف را امری استثنایی بدانیم و در اعمال آن نهایت دقت را مبذول کنیم. باتوجه به فوایدی که برای بازداشت احتیاطی ذکر شده، گاهی اتفاق افتاده که متهمی سالها در انتظار حکم محکمه در زندان بوده و نهایتاً حکم بر برائت وی صادر گردیده است و نمونه‌های یاد شده در روزنامه کیهان مورخه ۱۳۵۷/۶/۲۲ (دادرسان دادگاه عالی جنایی تهران متهم به قتل را که هفت سال در زندان بود، بی‌گناه شناخته و حکم بر برائتش داده‌اند) و کیهان مورخه ۱۳۵۴/۳/۱ (مردی که متهم بود همسر خود را از بالکن طبقه دوم خانه‌اش به زمین پرت کرده و سبب مرگش شده بود، پس از هفت ماه بازداشت در شعبه دو دادگاه عالی

جنایی تهران محاکمه و از اتهام قتل تبرئه شد و از زندان آزاد شد) و کیهان مورخه ۱۳۵۴/۳/۱۳ (زن جوانی که متهم بود فرزند خردسال همسر خود را به قتل رسانده بود بعد از پانزده ماه بازداشت در زندان از سوی

شعبه چهارم دادگاه عالی جنایی تهران تبرئه و از زندان آزاد شد)، تعدادی از این موارد هستند. در محاکم عمومی و نظامی بسیار دیده شده که پس از دستگیری و توقیف متهم و گذشت سالها، پرونده منجر به تبرئه و یا موقوفی تعقیب گردیده و متهم بدون هیچگونه دلجویی آزاد گردیده است. این پدیده نه تنها باعث افول روانی، معیشتی و خانوادگی متهم می‌شود، بلکه گاهی موجب بدبینی مردم و متهم به دستگاه عدالت قضایی، خصوصاً در زمانی که ما در آن زندگی می‌کنیم و نماینده حکومت عدل علی و قضاوت اسلامی هستیم، می‌گردد. هرچند به موجب اصل یکصد و هفتاد و یکم قانون اساسی که مقرر می‌دارد: «هرگاه در اثر تقصیر یا اشتباه قاضی در موضوع یا حکم یا در تطبیق حکم در مورد خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی گردد در صورت تقصیر، مقصر طبق موازین

جنایی تهران محاکمه و از اتهام قتل تبرئه شد و از زندان آزاد شد) و کیهان مورخه ۱۳۵۴/۳/۱۳ (زن جوانی که متهم بود فرزند خردسال همسر خود را به قتل رسانده بود بعد از پانزده ماه بازداشت در زندان از سوی

**بعضی از قانونگذاران،
پنانه به دنبال توقیف
متهم، قرار موقوفی تعقیب
یا حکم برائت صادر گردد،
پرداخت غرامت به وی را
در نظر گرفته‌اند**

اسلامی ضامن است، در غیر این صورت به وسیله دولت جبران می شود و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می گردد.»، ضرر و زیان مادی و معنوی پذیرفته شده در این اصل شامل خساراتی که ناشی از تقصیر یا اشتباه قاضی باشد می گردد و شامل مقامات دادسرا که در محاکم نظامی مرعی است نخواهد شد و فقط در ماده (۱۳۰) آ.د.ک و تبصره ذیل آن،

پرداخت غرامت به ذی نفع به استناد قوانین مصوب موجود، صورت می پذیرد. در انگلستان وضع بدین صورت نیست و در آنجا قانونی برای جبران خسارت متهم بی گناه پیش بینی نگردیده است و چنانچه به کسی خسارتی وارد شود، از طریق احسان، مبلغی به او پرداخت می شود. (از طریق وزارت کشور) و به نظر نمی رسد که وزیر کشور در این گونه

به نظر می رسد، قانون آلمان (سال ۱۹۷۱)، با قبول نمودن پرداخت خسارت ناشی از توقیف احتیاطی و یا هر نوع تصمیم دیگر، گسترده ترین مفهوم از حق جبران خسارت را منظور داشته است؛ و لذا اصطلاح (بازداشت موقت) نه تنها توقیف احتیاطی به معنی اخص را در بر می گیرد، بلکه به استناد ماده دوم قانون یاد شده شامل بازداشت متهم از جانب مقامات پلیس، نگهداری موقت دیوانگان و کودکان در مراکز ویژه و یا توقیف به منظور استرداد بزهکاران هم می شود.

۱-۲- جبران خسارت با توجه به طبیعت آن در کشور آلمان:

در حقوق آلمان، خسارات مادی و معنوی هر دو قابل جبران به حساب می آید. خسارت مادی هر نوع ضرر ناشی از بازداشت را مثل از دست دادن حقوق و منافع و هزینه هایی که متهم جهت دفاع از خویش پرداخت کرده است (همچون حق الوکاله و نیز هزینه دادن دادخواست برای جبران خسارت) را در بر می گیرد. با این وجود، خسارت مادی قابل جبران آن است که ۵۰ مارک بیشتر باشد.

خسارت معنوی نیز تنها در این صورت قابل جبران است که ذی نفع با توجه به تصمیم قاضی، زیان دیده باشد. لذا چنانچه کسی به وسیله پلیس بازداشت گردد، خسارت معنوی او قابل جبران نیست و تنها خسارت مادی او قابل جبران می باشد (باعنایت به اصل ۱۴۰ قانون اساسی آلمان، بازداشت به وسیله پلیس حداکثر تا پایان روز پس از بازداشت امکان پذیر است)

۱-۳- طبیعت تصمیم بر حسب مقامات ذی صلاح تصمیم گیرنده و نوع تصمیم: در خصوص جبران خسارت مادی در حقوق آلمان، چنانچه به امر دادسرا پرونده ای

در حقوق آلمان، خسارات مادی و معنوی هر دو قابل جبران به حساب می آید. خسارت مادی هر نوع ضرر ناشی از بازداشت را مثل از دست دادن حقوق و منافع و هزینه هایی که متهم جهت دفاع از خویش پرداخت کرده است (همچون حق الوکاله و نیز هزینه دادن دادخواست برای جبران خسارت) را در بر می گیرد

موارد به استثنای یک متن قانونی مبادرت بدین امر بنماید. با عنایت به اینکه جبران خسارت در کشور مذکور اختیاری می باشد، مطالعه آن بر مبنای روش مطالعه جبران خسارت در کشورهای دارای حقوق مدون امکان پذیر نیست. افزون بر این، پرداختهای یاد شده هنگامی صورت می پذیرد که خطایی از طرف قدرت عمومی سرزده باشد. لذا مربوط به آنچه در حیطه موضوع مورد بحث می باشد، نیست.

در کشور آلمان

۱-۱- قلمرو جبران خسارت و شرایط آن: مقررات گوناگون در مورد محدود کردن آزادی از قبیل بازداشت موقت متهم و تحت نظر گرفتن شخص مشکوک به ارتکاب بزه و جز آن، تقریباً توسط قوانین همه ممالک جهان تدوین و تصویب شده است؛ اما به طور کلی حق ذی نفع نسبت به جبران خسارت تنها در بعضی از کشورها مورد قبول قرار گرفته است.

تخلف قاضی سببی بر عدم اخذ تأمین مناسب را مشمول محکومیت انتظامی دانسته است. ولی در مورد ضرر و زیان بحثی به میان نیآورده است و امید است با وضع قوانین جدید، اقدامات لازم جهت پرداخت خسارت کسانی که به دلایل متفاوت در حبس بوده و سپس تبری می شوند به عمل آید.

حق جبران خسارت ناشی از بازداشت موقت در مورد متهم بی گناه

ممکن است متهمی به اتهام جرمی بازداشت شود و ماهها در زندان بماند و پس از رسیدگی، از اتهام انتسابی برائت حاصل کند و مدتی از عمر خود را عبث و بیهوده بی آنکه تقصیری متوجه او باشد در زندان بگذارند. لذا بعضی از قانونگذاران، چنانچه به دنبال توقیف متهم، قرار موقوفی تعقیب یا حکم برائت صادر گردد، پرداخت غرامت به وی را در نظر گرفته اند. در کشورهایی که جبران خسارت مورد قبول واقع گردیده است، از قبیل آلمان، ژاپن، رومانی، سوئیس، لهستان و فرانسه

بایگانی شود یا اینکه پرونده‌ای بانوجه به صدور قرار منع تعقیب براساس حکم برائت به اتمام برسد، فرقی بین آنها نیست.

جبران خسارت معنوی نیز در حقوق آلمان هنگامی ممکن است که از جانب مقام قضایی تصمیم به پایان رسیدگی گرفته شده باشد. بانوجه به اصل اختیاری بودن تعقیب در آلمان، چنانچه دادسرا نسبت به پرونده دستور بایگانی صادر کند تنها براساس انصاف، جبران خسارت ذی نفع امکان پذیر است و جبران خسارت در این موارد اختیاری می باشد. در کشور آلمان، دادسرا به ندرت دستور بایگانی شدن پرونده‌ای را می دهد که حکم بازداشت موقت متهم در آن صادر شده باشد.

معمولاً مقررات مندرج در ماده سوم قانون که براساس آن می توان بر مبنای انصاف از ذی نفع تقاضای جبران خسارت کرد، اعمال نمی شود.

۱-۴- طبیعت تصمیم بر حسب جهات (تصمیم گیری براساس خاتمه یافتن رسیدگی):

براساس قانون مصوب سال ۱۹۷۱ م، در کشور آلمان، چنانچه تصمیم مبتنی بر محکومیت متهم نباشد، از او جبران خسارت می گردد. لذا همان گونه که پیداست، فرقی بین وضعیتی که حکم تبرئه متهم صادر می گردد با موردی که متهم بر اثر نبودن دلایل کافی آزادی می شود، در خصوص جبران خسارت وجود ندارد.

۱-۵- تصمیمات مختلط :

گاهی ممکن است تصمیم در خصوص متهمی مبنی بر محکومیت و برائت با هم باشد، مثلاً کسی دو اتهام به او منتسب است که در یک حکم نسبت به یکی از آن دو برائت حاصل می کند و نسبت به آن دیگری محکوم می گردد.

براساس قانون آ.د.ک آلمان، در این گونه وضعیتهای جبران خسارت اختیاری است ولی منتفی نمی باشد و همین نظر راجع به کسی که مجازاتش معلق می گردد حاکم است و این مورد اخیر حتی می تواند در موقعیتی قرار گیرد که دادگاه او را مقصر تشخیص داده و با این حال کیفرش را معلق نموده باشد.

۱-۶- سلب یا تخفیف مبلغ مربوط به جبران خسارت

اگر ذی نفع عملاً یا به خاطر ارتکاب خطایی مهم موجبات تعقیب خویش را فراهم کرده باشد، جبران خسارت مجوز قانونی ندارد (بانوجه به قانون ۱۹۷۱ م). با این وجود،

ذی نفع خاتمه یافته باشد نیز به قضات داده شده و همچنین است راجع به موقعیتی که به واسطه مرور زمان پیش آمده باشد.

۱-۷- حق اشخاص ثالث نسبت به جبران خسارت :

در کشور آلمان تنها آن دسته از کسانی می توانند حق جبران خسارت متهم را طی دورانی که او در بازداشت بوده است دریافت کنند که قانوناً حق گرفتن نفقه را داشته باشند. (ماده ۱۱ قانون مصوب ۱۹۷۱ م). جبران خسارت وراثت نیز هنگامی تحقق پذیر است که حق ذی نفع قبل از مرگ او از جانب مقامات صالح به تأیید رسیده باشد.

در مفاکم عمومی و نظامی بسیار دیده شده که پس از دستگیری و توقیف متهم و گذشت سالها، پرونده منجر به تبرئه و یا موقوفی تعقیب گردیده و متهم بدون هیچگونه دلجویی آزاد گردیده است. این پدیده نه تنها باعث افول روانی، معیشتی و خانوادگی متهم می شود، بلکه گاهی موجب بدبینی مردم و متهم به دستگاه عدالت قضایی، خصوصاً در زمانی که ما در آن زندگی می کنیم و نماینده حکومت عدل علی و قضاوت اسلامی هستیم، می گردد

۱-۸- نحوه رسیدگی به تقاضای جبران خسارت :

رسیدگی به تقاضای جبران خسارت در آلمان دو مرحله دارد. در رسیدگی مرحله اول راجع به وجود حق جبران خسارت تصمیم گیری می شود که براساس بند اول ماده هشت قانون آ.د.ک آلمان، هنگامی که حکم برائت یا قرار منع تعقیب صادر گردید، راجع به وجود حق جبران خسارت نیز به طور همزمان تصمیم گیری می شود. در این مورد، نسبت به مبلغ مربوط به حق جبران خسارت تصمیمی اتخاذ نمی شود و ضمناً چنانچه تصمیم گیری راجع به حق جبران خسارت در مورد متهم مورد مخالفت وی قرار گیرد، حق شرکت برای او به تجویز بند سوم ماده

براساس بند دوم ماده پنجم قانون آلمان، چنانچه متهم در جریان رسیدگی سکوت اختیار کند و یا از شکایت نسبت به حکم امتناع ورزد، حق جبران خسارت از او سلب نمی شود؛ ولی اگر در جریان رسیدگی به طور کامل سکوت ننماید و مطالبی بیان دارد و تنها در جایی سخوت کند که اظهاراتش در جهت سبک گرداندن بار اتهام ضروری است یا اینکه مطالبی بر زبان براند که با واقعیات مخالفت داشته باشد یا با سخنان بعدی او مغایر باشد، دادگاه مختار است که نسبت به درخواست جبران خسارت او اقدام کند یا تنها در خصوص بخشی از خسارت وارده حکم صادر نماید (باعنایت به ماده ۶۵). همین اختیار درجایی که رسیدگی به خاطر عدم مسئولیت کیفری

هشتم قانون آ.د.ک آلمان، محفوظ است. اگر مقام تصمیم‌گیرنده در خصوص برائت متهم، قضایی محکمه نباشد بلکه موقوف شدن تعقیب به واسطه تصمیم دادسرا صورت پذیرفته باشد، مرجع اظهار نظر راجع به حق جبران خسارت، دادگاهی است که در حوزه قضایی همان دادسرا انجام وظیفه می‌نماید و برای رسیدگی به این امر نیز تقدیم دادخواست از طرف ذی‌نفع لازم می‌باشد و به دادسرا تکلیف است که باتوجه به بند اول ماده (۹) قانون آیین دادرسی کیفری آلمان، ذی‌نفع از حق مراجعه به دادگاه در این خصوص آماده گردد. برای میزان خسارت مزبور باید تقاضایی به دادسرا تسلیم دارد و همچون مرحله اول، دادسرا برحسب تکلیف (بند اول ماده ۱۰ قانون آ.د.ک آلمان) باید ذی‌نفع را نسبت به حق خویش در مورد میزان تعیین شده برای جبران خسارت باخبر نماید. تعیین میزان خسارت، وظیفه نماینده وزارت دادگستری (که همان دادستان محل است) می‌باشد و به موجب بند اول ماده (۱۳) قانون آ.د.ک آلمان، ذی‌نفع سه ماه مهلت دارد که از این تصمیم به یکی از شعب دادگاه شهرستان شکایت برد.

در کشور فرانسه

۱-۲- قلمرو جبران خسارت و شرایط آن: ماده (۱۴۹) قانون آ.د.ک، مفهوم بازداشت موقت را محدود کرده است و رویه قضایی فرانسه هم بیشتر راجع به الحاق کسانی که راساً از جانب مقامات مسئول به تیمارستان اعزام شده‌اند، به بازداشت شدگان موقت این گونه نظر داده است: به موجب ماده (۳۴۲) قانون آ.د.ک، سلامت عمومی: «هرکس دچار آن چنان اختلال روانی باشد که نظم عمومی و یا امنیت افراد را مختل کند باید در مراکز درمانی و یا

تیمارستان از او مراقبت شود.»

حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا نگهداری افراد فوق را می‌توان به توقیف احتیاطی متهمین تشبیه نمود و در نتیجه، اقامتشان غیرموجه تشخیص داده شود، به آنان غرامت پرداخت کرد؟

محاکم فرانسه به پرسش فوق پاسخ منفی داده‌اند؛ زیرا معتقدند مقام تصمیم‌گیرنده که استاندار است، یک مقام قضایی نیست، بلکه مقام اداری می‌باشد. دادگاههای فرانسه تاکنون در مورد بازداشت متهمین به وسیله پلیس که در قانون آن کشور مدت ۲۴ ساعت و تمدید آن نیز ۲۴ ساعت تعیین گردیده و برای بعضی از بزه‌ها تا شش روز هم امکان‌پذیر است، اظهار نظر کرده‌اند.

۲-۲- جبران خسارت باتوجه به طبیعت آن:

در حقوق فرانسه، خسارت اعم از مادی و معنوی قابل جبران است، ولی باید این خسارت آشکارا غیرعادی بوده و اهمیتی خاص نیز داشته باشد.

۳-۲- شرایط طرح دعوای مطالبه خسارت:

متهمی می‌تواند مطالبه خسارت کند که در جریان رسیدگی به پرونده وی، بازداشت گردیده باشد، ولی نتیجه تحقیق منجر به منع پیگرد گردد و یا متهم از بزه انتسابی برائت

حاصل کند. (در مورد محکومین که مجازات آنها معلق شده است این امکان وجود ندارد) دعوای مزبور را منحصرأً شخص بازداشت شده می‌تواند طرح نماید و بنا بر آنچه از ظاهر متون قانونی مستفاد می‌شود، قابل نقل و انتقال به نحو قراردادی یا قهری هم نیست. مثلاً در مورد فوت بازداشت شده، ورثه او محق به طرح این دعوا نمی‌باشند و نص مواد مربوط به این موضوع به نحو محدود و مقیدی در قانون تنظیم شده و در نتیجه، مواد آن به صورت استثنایی درآمده است.

۴-۲- نحوه رسیدگی به دعوای مطالبه خسارت:

طریقه رسیدگی به این دعوا را فرمان (۷۱-۵) مصوب چهارم ژانویه ۱۹۷۱ م. معین کرده است و تقاضا در کمیسیون مرکب از سه نفر قاضی دیوان عالی کشور (اعم از رؤسا و مستشاران) مطرح می‌شود. قضات مزبور در هر سال توسط دفتر دیوان کشور تعیین می‌شوند و کمیسیون علاوه بر اعضای اصلی، سه نفره عضو علی‌البدل نیز دارد و در معیت کمیسیون، سازمانی مشابه دادسرا وجود دارد که اعضای آن از میان اعضای دادسرای دیوان عالی کشور معین می‌شوند. (ماده ۱-۱۴۹)

تقاضای مزبور باید ظرف شش ماه از تاریخ صدور قرار منع یا موقوفی تعقیب یا تحصیل

باتوجه به اصل اختیاری بودن تعقیب در آلمان، چنانچه دادسرا نسبت به پرونده دستور بایگانی صادر کند تنها براساس انصاف، جبران خسارت ذی‌نفع امکان‌پذیر است و جبران خسارت در این موارد اختیاری می‌باشد

مدت سه سال از تاریخ صدور حکم برائت تقاضای مزبور را تقدیم نموده باشد. شکایت از حکم مزبور به همان شیوه‌ای صورت می‌پذیرد که در قانون آ.د.ک، برای شکایت از احکام پیش بینی شده است.

پی نوشت‌ها:

- ۱- گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی مرکز ماهنامه اصلاح و تربیت، سال پنجم، شماره ۵۵، مرداد ۱۳۷۸.
- ۲- آیین دادرسی، غلامحسین مسعود.
- ۳- روزنامه کیهان مورخه ۱۳۵۷/۶/۲۲ - ۱۳۵۴/۳/۱.
- ۴- مجموعه قوانین و مقررات جزایی، چاپ روزنامه رسمی.
- ۵- آیین دادرسی کیفری، محمد آشوری.
- ۶- بوئینگ (گزارش آلمان) به نهمین کنفرانس بین‌المللی حقوق تطبیقی.
- ۷- ماتسیو (گزارش ژاپن) به نهمین کنفرانس بین‌المللی حقوق تطبیقی.
- ۸- اورسن (گزارش فرانسه) به نهمین کنفرانس بین‌المللی حقوق تطبیقی.

در حقوق فرانسه، فسارت اعم از مادی و معنوی قابل جبران است، ولی باید این فسارت آشکارا غیرعادی بوده و اهمیتی خاص نیز داشته باشد

۲-۳- جبران خسارت با توجه به طبیعت آن:
در کشور ژاپن، هر دو نوع خسارت مادی و معنوی، قابل جبران است. همچنین در مانحن فیه (واقعاً بیگناه بودن)، ذی‌نفع براساس قانون سال ۱۹۵۰ م، لازم است اگر حکم صادر شده متضمن وی از یک اتهام و محکومیت او در اتهام دیگرش باشد، برای او جبران خسارت میسر است.

۳-۳- سلب یا تخفیف مبلغ مربوط به جبران خسارت:
در ژاپن، براساس قانون سال ۱۹۵۰ م، وضعی مشابه حاکم است و محکمه در سلب حق جبران خسارت و یا پرداخت بخشی از آن در موردی که به لحاظ بیانات کذب ذی‌نفع و یا ارائه دلایل جعلی بر ضد خود موجبات تعقیب و بازداشت خویش را فراهم آورده باشد، مختار است. همچنین در حق اشخاص ثالث به جبران خسارت برای وراثت، چنین حقی پیش‌بینی شده با این تفاوت که لزومی ندارد پیش از مرگ ذی‌نفع، حق وی تأیید گردیده باشد.

۴-۳- نحوه رسیدگی به تقاضای جبران خسارت:

دادگاه صادرکننده حکم برائت، رسیدگی‌کننده به تقاضای جبران خسارت نیز هست و در صورتی تکلیف به تصمیم‌گیری در خصوص این امر را دارد که ذی‌نفع ظرف

برائت به موجب حکم‌نهایی مطرح شود. مذاکرات شفاهی است و عنداللزوم از شخص بازداشت شده در هیأت مشاوره، تحقیق مقتضی به عمل می‌آید و کمیسیون بعد از رسیدگی با در نظر داشتن بند دوم ماده (۱۴۹-۲)، مبادرت به اتخاذ تصمیم می‌نماید. مدت رسیدگی را فرمان چهارم ژانویه ۱۹۷۱ م، معین کرده است. در این که تصمیم مزبور جنبه قضایی دارد یا خیر، اختلاف وجود دارد. با این حال، نظر کمیسیون قطعی است. (بند یک ماده ۱۴۹ قانون آ.د.ک) مستدل بودن تصمیم در این خصوص تصریح نشده است و به هر حال راهی برای شکایت از آن وجود ندارد. (بند ۲ ماده ۱۴۹)

۵-۲- تکلیف پرداخت خسارت:

مسئول جبران خسارت مورد ادعا، دولت است، مگر در مورد شکایاتی که از روی سوءنیت علیه افراد مطرح شده یا شاهی دروغگو مطالبی خلاف واقع گفته باشد که در نتیجه منجر به بازداشت موقت یا تمدید آن شده باشد که از قاعده کلی خود مستثنا می‌شود.

در کشور ژاپن

۱-۳- قلمرو جبران خسارت و شرایط آن:
از قانون ژاپن این گونه می‌توان استنباط نمود که چنانچه بازداشت به وسیله پلیس (در جرایم مشهود) صورت گیرد یا به امر قاضی انجام پذیرد، فرقی وجود ندارد.

